

בר בתבן - פיצוח צופני המדרש

אפרים שימלמן

מבוא

בשיחה שהיתה לי עם אחד מאנשי NDS נודע לי שממשלת ארה"ב מחשיבה פיתוחים בתחום ההצפנה כנשק. מחמת כן קיים איסור לייצא מוצרים אלו מהמדינה במידה והנם מעל רמת הצפנה מסוימת (זאת אומרת אורך מפתח גדול מידי). על מנת לעקוף איסור זה ניתן להשתמש בשיטה המוצגת במאמר של רון ריוסט (אחד מהשלישייה שפיתחה את אלגוריתם ה-RSA). עד לכתיבת שורות אלו לא הצלחתי להשיג את המאמר עצמו אך עיקרי השיטה הוסברו לי. הרעיון המרכזי (כמדומני מכונה "תבן בקש" או יותר נכון "בר בקש") הנו שהאינפורמציה איננה מוצפנת מהבחינה שהיא משנה את צורתה אלא היא מוטמנת בתוך בליל של אינפורמציה לא רלוונטית כך שרק זה שידוע היכן לחפש את המידע יוכל לגלותו, בכך נעקף האיסור על ההצפנה. דבר זה הזכיר לי מאמר שכתבתי העוסק בשיטת ההצפנה של המדרש והריהו מוגש לפניכם.

הקדמה

לימוד היהדות כולל נושאים שונים ומגוונים. בלימוד המקצועות השונים מעונינים אנו בדרך כלל **בתוכנם** ובזה משותף יחסנו אל כל המקצועות השונים. אך בלימוד ובחקירה עלינו לדעת כי כל מקצוע שונה מחברו **לכל מקצוע שיטה משלו**. לדוגמא, קיים הבדל מהותי בין חכמת המתמטיקה לבין חכמת הפיזיקה. בחכמת המתמטיקה ההוכחות הן מחויבות ההגיון ההוכחה למשפט מתמטי היא – ראית המופת – בלשונו של הרמב"ם ואילו בפיזיקה ההוכחה היא – הניסוי – מדע הפיזיקה הנו מחויב המציאות ואיננו מחויב ההגיון.

גם ללימוד התלמוד, דרך ושיטה משלו, מסביר הרמב"ן, בהקדמתו לספרו מלחמות ה'. ההוכחה לפרשנות איננה הוכחה שהיא הוכחת המופת כבחכמת המתמטיקה – כותב הרמב"ן. ההוכחה וקבלת הפירוש המועדף היא: הסבירות והשכל הישר. מתקבל הפירוש שנראה סביר מכל. מכאן החשיבות הרבה **להבנת הנקרא**.

"... ואתה המסתכל בספרי אל תאמר בלבבך כי כל תשובתי על הרב רבי זרחיה ז"ל כולן בעיני תשובות נצחות ומכריחות אותך להודות בהם על פני עקשותך ותתפאר בהיותך מספק אחת מהן על לומדיה או תטריח על דעתך להכנס בנקב המחט לדחות מעליך הכרח ראיותי, אין הדבר כן! כי יודע כל לומד תלמודנו שאין במחלוקת מפרשיו ראיות גמורות ולא ברוב קושיות חלוטות שאין בחכמה הזאת מופת ברור כגון חשבוני התשבורת וניסיוני התכונה, אבל נשים

כל מאודנו ודיינו מכל מחלוקת בהרחיק אחת מן הדעות בסברות מכריעות ונדחוק עליה השמועות ונשים יתרון הכשר לבעל דינה מפשטי ההלכות והוגן הסוגיות עם הסכמת השכל הנכון וזאת תכלית יכלתנו..."

במאמר זה נעסוק בהגדות חז"ל. מהי הדרך ללימוד המדרש? מהי השיטה בה יש לנתח את הגדות חז"ל?

המפתחות להבנת המדרש

הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות התווה את המתודה העיונית בחקר הגדות חז"ל. מהי הדרך הנכונה אותה עלינו לבור בגישתנו אל לימוד מדרשי ההגדות.

הסביר הרמב"ם: על הקורא לדעת כי הגדות חז"ל נכתבו בכוונה תחילה **בדרך ההטעיה**. תאמר לשם מה? לשם מטרה כפולה. הן בכדי להחכים את התלמיד והן בכדי להטעות את הכסיל. "האחד מהם ללטש רעיוני התלמידים וללבב לבותם. ועוד, כדי לעוור עיני הכסילים שלא יזהירו לבותם לעולם ואילו היו מראים להם זוהר האמיתות יסבו פניהם מהם כפי חסרון טבעיהם"

אף הרשב"א מדריכנו בדרך זו.

ישנן הגדות, אומר הרשב"א, הרומזות לרעיונות פשוטים מאד ובכל זאת נמצא אותן כתובות בניסוח קשה, בלשון זר ועמוק מאד, כלשונו. מדוע? שואל הרשב"א ותשובתו כפי שכתב בפרק הרואה מסכת ברכות דף נד' עמוד ב' היא: לחדד את לב התלמידים ולעוור עיני הכסילים. "תחילה אעריך על ענין ההגדות שבאו בתלמוד ובמדרשים. דע, כי באו מהם בלשון עמוק לסיבות רבות. כי לעיתים תמצאם ז"ל רומזים ענין פשוט מאד או שאין צורך בו כלל, ואם כל זה יוציאו אותן בלשון זר ועמוק מאד, עד שיחשוב המסתכל שיש בענין ההוא סוד או ענין צורך להסתירו.

ואינו, רק כי לעיתים יוציאו אותם בלשון זר מאד כדי לחדד לבות התלמידים. ועוד, כדי לעוור עיני הכסילים המטילים השיבוש בדברי החכמים בתחילת המחשבה בצאת הדברים מגדר השגתם ושכלם המועט, כענין שכתוב כי ישירים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם. וכבר ביאר הרב רבי משה ז"ל (הכוונה לרמב"ם) שתי הכוונות האלה בהגדות הנעלמות בפתיחת פירושי המשנה שלו... על כן כשתמצאני מפרש דברי הגדה ותחשוב כי ממנה יצא ענין דק לדקות לשון ההגדה וזרות דבריה ואני מפרש אותה שבאה לעניינים פשוטים מאד, אל תגזור שאי אפשר שהעלימו הענין הפשוט ההוא בלשון אחרת. שכבר הראיתך בעיניך דרכם בהגדות על הצד הזה לצורך"

1. הקדמה זו של הרמב"ן מודפסת במסכת ברכות, בכל ש"ס רגיל, על רבנו אלפסי - הרי"ף

כדי ליצור **חזקה לטיעון** האומר כי הגדות חז"ל נכתבו **בכוונה תחילה בדרך ההטעיה** נביא בעל סמכות נוספת, שלישי במניין ובכך נסתפק, הרמח"ל. אלו דברי הרמח"ל במאמר ההגדות. "... אך חלק הסודות - אין ראוי שיימסר כך לפני כל הרוצה ליטול את השם. לא מצד יקר המושכלות ולא מצד עמקם ... על כן גמרו לבצוע את הדין. והיינו - לכתוב אותם למען לא יאבדו מן הדורות האחרונים. אך, בדרכים נעלמים ומיני חידות שלא יוכל לעמוד עליהם אלא מי שמסרו לו המפתחות. דהיינו הכללים שבהם יובנו הרמזים ויפורשו החידות ההן ... ואולם אחרי הזהירים האזהרה הזאת אם יבא איש ויעפיל לכנס בהם והמפתחות אינם בידו וכשל אחור ונשבר הנה דמו בראשו יהיה והם את נפשם הצילו ... "

כעת משיודעים אנו כי אל מאמרי ההגדה יש להתייחס ככתובים בדרך ההטעיה. אך יחד עם זאת, ניתנים הם מאמרי חז"ל לפענוח ולהבנה. הדברים ניתנים להבנה לזה המחדד לבו ואיננו כסיל.

עומדות בפנינו השאלות הבאות:

1. מה הם דרכי או נאמר **שיטות ההטעיה** שנקטו חז"ל?
2. **מה הם המפתחות** בהם ניתן לפענח את המדרש.

המפתח הראשון

את **המפתח הראשון** מגיש לנו הרשב"א ובאותו מקום שציינו לעיל. הגדה זו במסכת ברכות עוסקת במלחמת ישראל נגד עוג מלך הבשן. אלו דברי ההגדה כפי שהיא מופיעה בגמרא. "הרואה אבן שבקש עוג לזרוק בישראל. גמרא גמירי לה. אמר עוג: מחנה ישראל כמה הוי תלתא פרסי. איעקר טורא בר תלתא פרסי ואשדי עליהון. אזל עקר טורא בר תלתא פרסי ואייתי על רישיה. אייתי הקב"ה קומצי ונקבוה ונחת לצואריה. בעא למשלפיה משכו ביה שיניה להאי גיסא ולהאי גיסא. והינו דכתיב שיני רשעים שברת אל תקרי שברת אלא שרבבת. משה כמה הוי עשר אמות, שקל נרגא בת עשר ושורר עשר, מחייה בקרסוליה וקטליה."²

הסבר דברי ההגדה לדברי הרשב"א הוא כדלהלן: לעוג היה טיעון. הזכויות שיש לעם ישראל על ארץ ישראל הן אך ורק בזכות אברהם, טול מהם את זכות אברהם ואין בידם כלום. זכות היסטורית זו טען עוג לעצמו. שהרי הוא היה זה שבא ומסר לאברהם שלוש הותקף בידי אמרפל.³

2. "תרגום דברי הגמרא - אמר עוג: מחנה ישראל מה גודלו? שלוש פרסאות. אעקור הר בגודל שלוש פרסאות ואזרוק עליהם! הלך, עקר הר בגודל שלוש פרסאות והביאו על ראשו. הביא הקב"ה נמלים על ההר ועשו בו נקב ונפל ההר על צווארו. ביקש עוג לשלוף את ההר. גדלו שיניו לצד זה ולצד זה ועל זה נאמר "שיני רשעים שברת" על תקרי שברת אלא שרבבת. כמה גובהו של משה? עשר אמות. לקח מקל בן עשר אמות וקפץ לגובה עשר אמות הכה את עוג בקרסולו ומת עוג.

3. "ויבוא הפליט ויגד לאברהם העברי והוא שוכן באלוני ממרא ... בראשית פרק יד' פסוק יג' הפליט הוא עוג לפי המדרשים ראה רש"י שם המדרש מסביר מדוע כונה עוג בכינוי פליט, האם בגלל שהוא פליט מן המבול או בגלל שהוא פליט מאותה מלחמה..

המפתח להגדה אומר הרשב"א הוא ה**שינוי** בו מופיע אותו נושא בהגדה. במקום אחד מופיעה **אבן** שבקש עוג ובמקום שני מופיע **הר**.

דהיינו: **ניתוח הטקסט** נותן בידנו את המפתח להבנת ההגדה. דרך ניתוח הטקסט ניתן להבין האם מדובר **בסמלים**.

"ואשר יגלה לך זה, הוא שתמצא להם בברייתא אבן שרצה לזרוק עוג, ובסיפור העניין קראוהו הר. ואילו היתה האבן וההר דבר אחד היה להם לומר כאן וכאן אבן או כאן וכאן הר, אלא שהם שני עניינים, האבן ששנויה בברייתא היא הייתה אבן גדולה ממש, וההר רמז לאברהם אבינו עליו השלום כמו שביארתי"

המפתח השני

המפתח השני הנמצא באותם דברי הרשב"א הוא: **אין לשים לב לפרטים אלא לרעיון המרכזי** המובא בהגדה.

חלק מן הפרטים בדברי ההגדה מסביר הרשב"א אין הם בעלי תוכן ממש אלא באים כדי "לבנות את הסיפור".

"ואמרו: משה כמה הוי עשר. כי כן הייתה מידתו של משה רבינו ע"ה כמו שנזכר בשבת, ועל ידי כן לקח כל השיעורין בעשר, ולא שיהא צריך לכל השיעורין, אלא מפני סידור המשל כי הוא ממשיל עוג בגדול קומה מאד עד שעקר הר של שלש פרסאות ושמו על ראשו. על כן המשיל שיעור גובה קרסוליו לשלושים אמה, כי כן דרך המשלים לתפוס פרטים נאותים למשל ההוא שרצה בו הכתוב או החכמים וכן "עקר ואייתה ברישיה ובעא למשלפיה" **כי כל אלו הדברים נאותים לסידור המשל לא זולת זה**."

אם כן עלינו לנתח את הטקסט מתוך ידיעה כי הטקסט נכתב בדרך ההטעיה ועלינו לשים לב לרעיון המרכזי הנמצא בהגדה ולא להתחשב בפרטים.

בלשון חדה יותר ובהרבה, כותב הריטב"א אף הוא את אותו הכלל – **שאין לשים לב לפרטים**. בספרו ספר הזיכרון, בפרשת "וישמע יתרו" כותב הריטב"א, כי ככל שהסוד גדול יותר, נוספו בו פרטים רבים יותר **שאינם נכונים** וזאת **במטרה להטעות**.

"שכלל גדול הוא אצל כל הסודות שיבואו בהם פעמים רבות דברים סותרים זה לזה בין בכתובים בין בדברי חכמים ז"ל וכל אשר יגדל הסוד צריך להעלימו ימעטו הדברים בו על דרך האמת וירבו שכנגדם, שזו תחבולה בעניין הסודות כמו שכתבתי למעלה ..."

המפתח השלישי

בפירושו למשנה במסכת אבות פרק חמישי משנה ו' נותן בידנו הרמב"ם מפתח נוסף. מפתח זה אף הוא קשור לתפיסת הפרטים בדברי הגדות חז"ל.

אלו הם דברי המשנה: "עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן: פי הארץ ופי הבאר ופי האתון והקשת והמן והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות ויש אומרים אף המזיקין וקבורתו של משה ואילו של אברהם אבינו ויש אומרים אף צבת בצבת עשויה"

המעייין בדברי המשנה מניח כי המשנה מביאה לנו עשרה פרטים. זוהי לכאורה רשימת נסים שזמן הכנת התרחשותם אירע בערב שבת בין השמשות בבריאת העולם.

לא כך לומד משנה זו הרמב"ם. לדברי הרמב"ם כל עשרה פרטים אלו באים ללמדנו כלל.

בלשון זמננו - העובדות כולן מתכנסות לגיבושה של תיאוריה.

במשנה זו, הכלל בלשונו של הרמב"ם, או נאמר, התיאוריה בלשונונו, היא: חז"ל לא האמינו בחידוש הרצון בכל עת. אלא, בראשית הבריאה תכנן הבורא מראש את הטבע שהנסים יארעו בזמן הנצרך להם. כל הנסים נקבעו בטבע מראש!⁴

"כבר זכרנו לך בפרק הח' שהם לא יאמינו בחידוש הרצון בכל עת. אבל בתחילת עשיית הדברים שם בטבע שיעשה בהם כל מה שיעשה הן יהיה הדבר שיעשה מאודי (הכוונה תמידי, כלומר המציאות הקבועה והבלתי משתנה) והוא הדבר הטבעי. או יהיה חידוש לעיתים רחוקים והוא המופת - הכל בשווה. על כן אמרו, שביום השישי שם בטבע הארץ שתשקע קרח ועדתו ולבאר שיוציא המים ולא תון שידבר וכן השאר... ואולי תאמר, אחרי שכל הנפלאות כולם הושמו בטבעי הדברים ההם מששת ימי בראשית, למה יחד אלו העשרה? דע, שלא ייחדם לומר שאין שום מופת שהושם בטבע הדברים רק אלו. אבל אמר שאלו נעשו בין השמשות לבד ושאר הנפלאות והמופתיים הושמו בטבעי הדברים אשר נעשו בהם בעת העשותם תחילה ואמרו על דרך משל שיום שני בהחלק המים הושם בטבע שיחלק ים סוף למשה והירדן ליהושע וכן לאליהו וכן לאלישע..."

הרמב"ם נותן בידנו מפתח נפלא. כאשר הטקסט נכתב כפרטים הכסיל נתפס לפרטים ואילו החכם מייצר תיאוריה.

4. עוד ראה מורה נבוכים חלק שני פרק כט' "ואע"פ שחכמים ז"ל כבר אמרו בנסים דברים תמוהים מאד תמצאוהו מפורש בבראשית רבה ובמדרש קהלת ואותו העניין הוא שהם סוברים כי הנסים הם ממה שבטבע מבחינה מסוימת. והוא שהם אמרו כי כאשר ברא ה' את המציאות הזו וטבעה כפי הטבעים הללו שת באותם הטבעים שיתחדש בהם כל מה שנתחדש מן הנסים בזמן חידושם ומופתי הנביא אם הודיעו ה' את הזמן אשר יקרא בו למה שיקרא ואז יופעל הדבר כפי שניתן בטבעו מעיקרו כאשר הוטבע..."

אם כן, בידנו מפתח שלישי. כדי להטעות נכתבה ההגדה בדרך של פרטים. **יש לשלב את הפרטים למסגרת כלל** וחז"ל כיוונו לכלל. יש לייצר תיאוריה!

המפתח הרביעי

כדי להגיע למפתח הרביעי הבא נפתח **בשאלה מנחה**. העם היהודי הינו עם בעל מסורת. ההיסטוריה היהודית ואפשר לומר אף האמונה היהודית בנויים על עיקרון המסורת. כפי שמנסח זאת החבר בספר הכוזרי. אבי סיפר לי שאביו סיפר לו וכו' שעמדנו בהר סיני ושמענו את קול הגבורה. לכן על שאלתך המלך מהי אמונתך? תשובתי היא: אני מאמין שיצאנו ממצרים ושעמדנו שש מאות אלף איש בהר סיני שם קיבלנו את התורה.

אם כן כיצד תיתכן מחלוקת על עובדות היסטוריות שהיו?

כיצד יתכן שיש מחלוקת בכמה התארכה ידה של בתיה בת פרעה כאשר הושיטה את ידה לתיבה? כיצד יתכן שישנו ויכוח בכמה התאריך השרביט כאשר נכנסה אסתר אל המלך?

ועוד דוגמאות נוספות רבות המצויות למכביר בש"ס ובמדרש.

הרמב"ם בספרו מורה נבוכים חלק שלישי פרק כב' מביא את המחלוקת המצויה במסכת בבא בתרא דף טו' עמוד א' לגבי זמן תיארוך פרשת איוב. אלו הם דברי הרמב"ם:
 "פרשת איוב המופלאה והנפלאה היא מסוג מה שאנחנו בו. כלומר שהוא משל לביאור השקפות בני אדם בהשגחה. וכבר ידעת מאמר אחד מהם בפירוש, איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה. ואשר חשב שהוא היה ונברא ושהוא מעשה שהיה לא ידע לו לא זמן ולא מקום. אלא, אחד החכמים אמר שהיה בימי האבות. ואחד אמר שהיה בימי משה. ואחד אמר שהיה בימי דוד. ואחד אמר שהוא היה מעולי בבל. **וזה ממה שמחזק דברי מי שאמר שהוא לא היה ולא נברא ...**"

קיים בגמרא ויכוח, לכאורה נראה שזהו ויכוח היסטורי המספר מהי התקופה בה חי איוב וישנה דעה בחז"ל שאיוב לא היה כלל אלא זהו משל. קובע הרמב"ם **עצם הויכוח** הוא הוכחה שאיוב הנו משל!

הרי לנו מפתח נוסף, רביעי במניין. כיצד נדע להבדיל מתי לנו זכות לומר שמדובר במשל ומתי נדע שמדובר באירוע היסטורי עובדתי? שאלה זו נשאל הרשב"א.⁵ כעת יש בידנו תשובה נוספת.

5. ראה שו"ת הרשב"א תשובה ט' - "... כי הרבה כתובים דברו דרך משל, אבל כשיהיה הדבר מקובל בידנו למה נבטל הקבלה?..."

בכדי להסתיר, להטעות את הכסיל, כתבו חז"ל את משליהם בצורה של ריבוי דעות כאשר כל בר דעת מבין שלא יתכן ויכוח עובדתי כה קיצוני, דעה אחת הנותנת שיעור אמה – שתיים ומנגד דעה הנותנת שיעור אמה – מאתים.

המפתח הרביעי – כדי להטעות נכתבים הדברים כמחלוקת.

הבא נצטט הגדה נוספת הכתובה בגמרא כמחלוקת והיא תנחה אותנו אל המפתח המופלא ומרתק מכל – המפתח החמישי.

במסכת סנהדרין דף צב' עמוד ב' מובאת מחלוקת בדבר נבואת – חזון העצמות היבשות – האם באמת הנביא יחזקאל החיה מתים או מדובר במשל.

מה אמרו אותם המתים שקמו בעת תחייתם? מי הם אותם המתים שהחיה יחזקאל? והחשוב מכל, מה קרה לאחר מכן עם אותם המתים שקמו.

” דתניא, רבי אליעזר אומר: מתים שהחיה יחזקאל עמדו על רגליהם ואמרו שירה ומתו. מה שירה אמרו? ה' ממית בצדק ומחיה ברחמים. רבי יהושע אומר: שירה זו אמרו, ה' ממית ומחיה מוריד שאול ועל. רבי יהודה אומר: אמת משל היה. אמר לו רבי נחמיה אם אמת, למה משל? ואם משל למה אמת? אלא באמת משל היה. ר"א בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: מתים שהחיה יחזקאל עלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות. עמד רבי יהודה בן בתירא על רגליו ואמר: אני מבני בניהם והללו תפילין שהניח לי אבי אבא מהם...”

על הרמב"ם להיות נאמן לשיטתו!

(וכשאנו אומרים נאמן לשיטתו אין כוונת הדברים שהרמב"ם צריך להעמיד את כל הטקסטים כמבנה, כפאזל בו כל הטקסטים משתלבים זה בזה ויוצרים תמונה גדולה. אלא, נאמן לשיטתו בדרך החשיבה, בדרך הניתוח. את כל הגדות חז"ל יש לחקור באותם הכלים. על דרכי ההוכחה להיות זהים. ומעל הכל על הנחת היסוד כי מדובר בהטעיה לשוב ולהתגלם בכל הגדה).⁶

6. ככלל קיימים שלושה סוגי "לשיטתו"

ה – לשיטתו הראשון מסביר ויכוח בין פרשנים או בין דעות שונות בכך שדעות אלו הנם תוצרים של ויכוח רחב יותר. אלו נגזרות של ויכוח קדום. כל דעה ממשכה בדרכה. לכן נמצא לעיתים הסברים בסגנון רש"י/ פירש כך וכך את דברי הגמרא כאן כי הוא סובר שקנין פירות קנין הגוף וכדומה.

ה – לשיטתו השני פותר בעיות בניסוחים ובביטויים בכך שהוא נותן הסבר לניסוחים ומנסה לפתור קשיים בדרך הבאה: רש"י סובר שסוכה היא החלל ותוספות סוברים שסוכה היא הדפנות ולאורך כל הדרך לאורך כל המסכת נמצא ביטויים המכוונים להנחיל לנו את העקרון שסוכה היא החלל או הדפנות.

ה – לשיטתו השלישי הוא מציאת שני נושאים שונים לחלוטין אבל בשניהם הרעיון זהה. למשל, אסור להוציא בשבת מרשות לרשות חפץ. אסור להוציא יין בשיעור רביעית. האם מותר להוציא גוש יין קרוש בשיעור קטן בהרבה, שיעור של כזית? תשובת הגמרא אסור! כי אם נוסף לכזית הקרוש מים נקבל יין בשיעור רביעית. שאלה שונה לחלוטין קיימת באיסור סירוס. אסור לגרום לסירוס, אך האם זקן שאינו יכול ללדת יש בו את איסור הסירוס? תשובת הגמרא – גם בזקן יש איסור סירוס! כי אם הוא יקבל תרופות הוא יוכל ללדת. לכאורה שני נושאים שונים לחלוטין אבל בשניהם העיקרון זהה. השאלה היא: האם פוטנציאל לדבר נחשב כמו הדבר עצמו. עדיפותה, יתרונה של השיטה השלישית ברור. בעוד ששתי השיטות הראשונות מסלקות את הקושי, השיטה השלישית נותנת הסבר. השיטה השלישית מרחיבה את ההבנה. ואדם הנו זה השואף להסבר, להבנה. כמו כן בניגוד לשתי השיטות הקודמות שיטה זו הופכת את המורכב לפשוט וזו תמצית ההבנה.

אם קיומו של ויכוח עובדתי **מהווה הוכחה** לדעה "שבאמת משל היה" כדברי הרמב"ם על איוב, איך נסביר את דברי הגמרא שעמד רבי יהודה בן בתירא ואמר: "אני מבני בניהם והללו תפילין שהניח לי אבי אבא מהם"

תשובה לכך נמצא אם נעמיק לחפור בדברי הרמב"ם בספרו מורה נבוכים חלק ראשון פרק ז'. התשובה תיתן בידנו את המפתח החמישי.

המפתח החמישי

בספרו מורה נבוכים חלק ראשון פרק ז' מסביר הרמב"ם את הגדת חז"ל שכל אותם שנים שהיה האדם הראשון נזוף הוא היה מוליד שדים. הסבר הרמב"ם הוא כדלהלן: לאדם שאינו נוהג בתבונה, לאדם שדרך התנהגותו היא פראות קוראים בעברית – שד.

כל אותם שנים שהיה האדם הראשון נזוף לאחר חטאו בחטא עץ הדעת היו נולדים לו בנים שאינם מתנהגים כבני אדם. כל צאצאיו עד להולדת שת היו פראי אדם ולכן כשהתורה מספרת על הולדת שת נכתב בה: "ויוסיף האדם ויולד **בצלמו כדמותו** ..."

"...ולפי השאלה (הכוונה שהמילה ילד משמשת בהוראה שאולה ומורחבת) זו נאמר באדם ויחי אדם שלושים ומאת שנה ויולד כצלמו וכבר קדם לך עניין צלם אדם ודמותו מה הם. נמצא שכל אותם בנים שקדמו לו לא הושגה להם הצורה האנושית באמת ... אבל שת כיון שלמדו והבינו והגיע לשלמות האנושית נאמר בו ויולד בדמותו כצלמו. וכבר ידעת שכל מי שלא הושגה לו הצורה אשר בארנו ענינה שאינו אדם אלא בעל חי בצורת אדם ותבניתו, אלא שיש לו יכולת למיני הנזקים והמצאת הרעות מה שאין לשאר בעלי החיים... וכך היו ולדי אדם אשר קדמו לשת, ואמרו במדרש כל אותן מאה ושלושים שנה שהיה אדם נזוף בהן היה מוליד רוחות כלומר שדים וכאשר נרצה הוליד דומה לו כלומר בדמותו כצלמו והוא אמרו ויחי אדם שלושים ומאה שנה ויולד בדמותו כצלמו."

אותו המדרש שפירש הרמב"ם מקורו בגמרא במסכת ערובין דף יח' עמוד ב' ושם מתנהלת שקלא וטריא מהו פירוש המדרש. אלו דברי הגמרא:

"ואמר ר' ירמיה בן אלעזר, כל אותן השנים שהיה אדם הראשון בנידוי הוליד רוחין ושידין ולילין שנאמר "ויחי אדם שלושים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו" מכלל דעד האידנא לאוו כצלמו אוליד. (ביאור – נשמע מכללא שעד להולדת שת לא הוליד האדם בנים כצלמו)

מיתבי, היה ר' מאיר אומר אדם הראשון חסיד גדול היה כיוון שראה שנקנסה מיתה על ידו ישב בתענית מאה ושלושים שנה ופירש מן האישה מאה ושלושים שנה והעלה זרזי תאנים על בשרו מאה ושלושים שנה ?

ידוע כי תיאוריות, אמונות והשקפות עולם מחוננות בכושר שרידות וביכולת התמדה בלתי רגילים. כאשר נתקלת תיאוריה במידע או בדרך התבוננות חדשה בחומר, משתמשת התיאוריה במערכת של טכניקות ידועות לפתרון הבעיה או **להתעלמות ממנה**. אחת מן הטכניקות היא התייחסות אל המידע **כחריג** או הצבתו **כשאלה בלתי פתורה**.

המפתח החמישי **תואם הוא לכלל** שהמדרשים נכתבו בדרך ההטעיה. די בעצם ההתאמה בין המפתח לבין הכלל כדי לקבלו. שהרי כל תיאוריה חדשה בזה כוחה יפה שיש בה מראה מקום חדש וכיון נוסף היכן יש לחפש.⁸ אבל, היות ולעיתים אנשים מקבלים את התיאוריה אך אין ביכולתם לתפוס את **היקף המשמעות** העולה ממנה מחוסר מעוף ודמיון. והיות והמפתח החמישי הנו **כה מהפכני**. הרי שכדי למנוע מן הקורא שעד כה חשב בדרך שונה, להתעלם מן המפתח החמישי, יש לתמוך בראיות נוספות. נביא שתי דוגמאות נוספות בהם הסיקו הראשונים מסקנה הפוכה ממה שנאמר בגמרא או אז החוט המשולש לא במהרה ינתק.

המאירי בספרו בית הבחירה על מסכת אבות פרק שלישי כתב כדברים הבאים:

"והנני רואה להאריך עוד בזה הענין ולבאר לך שתורתנו וספרינו נחלקו לשלושה חלקים. אחד, שאין ראוי בהאמנתם רק בנסתר לא הנגלה כלל. והם הנקראים סודות התורה..."

והשני, שאין ראוי בהאמנתם רק הנגלה לבד כענין המצוות השכליות... ומזה המין קצת ספורי תורה כמו (בראשית לו' יב') ותמנע הייתה פלגש, וכיוצא באלו הפרטים **שלא יצא לנו מהם שום מידה או צד מוסר**. והמצייק בזה נסתר או תוך, הוא מהביל ופתי וסכל ומתיגע לריק..."

והשלישי, שעם היותו הנגלה עצם המצוה, מ"מ היא מכוונת לדבר נסתר..."

כלומר המאירי מסביר שיש במקרא גם סיפורים שהם סיפורים היסטוריים ותו לא. אין באותם הסיפורים כדי ללמד רעיון מוסרי או דרך עולם. למשל, ותמנע היתה פלגש ... הנו סיפורי היסטורי בלבד. מי שמנסה למצוא בזה רעיון עמוק מי שחושב כי טמון בזה סוד גדול אומר המאירי **בחריפות** הרי הוא פתי סכל ומבזבז את זמנו לשווא.⁹

המפתיע שעל אותה הדוגמה בדיוק קיים דיון בגמרא, ועל מה נסוב הדיון? על השאלה האם יש לסיפור זה מוסר השכל ותשובת הגמרא שאכן כן. הגמרא נמצאת במסכת סנהדרין דף צט' עמוד ב'.

8. פרופסור קמפל בספרו " המדע מהו. הוצאת מאגנס

9. הרמב"ם בספרו מורה נבוכים חלק שלישי פרק נ' כתב שמטרת סיפור היסטורי זה הוא למטרת מצוות מחיית עמלק. גם הרמב"ם נתן טעם שונה ממסקנת הגמרא שטעמה שסיפור היסטורי זה הוא ללמדנו מוסר השכל. " גם כאן דברים שהם מסתרי תורה נכשלו בהם רבים וראוי לבארם. והם אותם הסיפורים המסופרים בתורה אשר חושבים שאין תועלת בהזכרתם. כגון ... וכבר ידעת אמרם כי מנשה הרשע היה מעסיק את מושבו השפל בביקורת על המקומות הללו אמרו היה יושב בדורש בהגדות של דופי. היה אומר לא היה לו למשה לכתוב ואחות תמנע לוטן תמנע ... אבל תאור שבה בני שעיר ויחוסם האישי הוא בגלל מצוה אחת, והוא יתעלה צוה להשמיד זרע עמלק ... "

"...זה מנשה בן חזקיה שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי. אמר וכי לא היה לו למשה לכתוב אלא ואחות לוטן תמנע ותמנע היתה פילגש לאליפז ... דאתן עלה מיהת אחות לוטן תמנע מאי היא ? תמנע בת מלכים הואי דכתיב אלוף לוטן אלוף תמנע וכל אלוף מלכותא בלא תאגא היא בעיאי לאיגורי באתה אצל אברהם יצחק ויעקב ולא קבלוה הלכה והיתה פילגש לאליפז בן עשו אמרה מוטב תהא שפחה לאומה זו ולא תהא גבירה לאומה אחרת. נפק מינה עמלק דצערינהו לישראל מאי טעמא דלא איבעי להו לרחקה ..."

לכאורה מסקנת הגמרא הנה בדיוק הפוכה ומהווה ראייה לסתור? אלא, שהמאירי נוקט בדרך המתודה שהסברנו. אי לכך העיקרון שיש סיפורים שאין בהם אלא סיפור היסטורי ותו לא נמצא בשאלת הגמרא.

דוגמה נוספת שפירוש הראשונים הפוך לחלוטין ממסקנת הגמרא הנו על נס העמדת השמש בידל' יהושע..

במורה נבוכים חלק שני פרק לה יצר הרמב"ם הבחנה בין המופתים שעשה משה רבנו לבין המופתים שנעשו בידי שאר הנביאים. המופתים שעשה משה רבנו היו מופתים לעיני כל. שאר המופתים היו לעיני מיעוט אפילו העמדת השמש בידי יהושע לא הייתה לעיני כל.

"... ועל ההבדל בין מופתיו באופן כללי למופתיו כל נביא באופן כללי. הרי כל המופתים אשר עשאו הנביאים או נעשו להם ספרו אותם יחידים מבני אדם. כגון מופתיו אליהו ואלישע ... וכך כל מופתיו נביא פרט למשה רבנו, ולפיכך באר בו הכתוב על דרך ההודעה שלא יקום נביא לעולם שיעשה מופתים בפרסום נגד תומכיו ומתנגדיו כפי שעשה משה רבנו ... והיו גם במעמד כל ישראל הנוהים אחריו לעיני כל ישראל, וזה דבר שלא נמצא לנביא לפניו... ואל יטעך מה שנאמר בעמידת אור השמש ליהושע אותם השעות ויאמר לעיני ישראל, לפי שלא אמר כל ישראל כמו שנאמר במשה וכן אליהו בהר הכרמל בפני מתי מספר ..."

ואילו הגמרא במסכת עבודה זרה דף כה' עמוד א' מספרת שנס יהושע היה נס שכל העולם הכיר בו.

"וידום השמש וירח עמד עד יקום גוי אויביו הלא היא כתובה על ספר הישר. א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים שנאמר תמות נפשי מות ישרים והיכא רמיזא זרעו יהיה מלא הגוים. ואמתי יהיה מלא גוים בשעה שעמדה לו חמה ליהושע..."¹⁰

כעת מובנים גם המשך דברי הגמרא על מחלוקת כמה שעות עמדה השמש ביום היום. דעה ראשונה שהשמש עמדה אותו היום עשרים וארבע שעות. כלומר היום היה ארוך בשתיים עשרה שעות.

10. "והיכא רמיזא - בבראשית שעתיד יהושע לבא לנס זה? יהושע משבט אפרים בא. דכתיב - למטה אפרים הושע בן נון, וכתיב באפרים זרעו יהיה מלא הגוים. כל הארצות נתמלאו מיראתו ומאימתו. זרעו של אפרים יהיה מלא הגוים אדם נוצח כאן מלחמה ואין בני אספמיא יודעין בה. אבל בשעה שעמדה לו חמה ליהושע נראה לכל העולם ויראו מפניו " רש"י שם.

דעה שניה שלושים ושש שעות, כלומר נוספו לאותו היום עשרים וארבע שעות. דעה שלישית ארבעים ושמונה שעות, כלומר נוספו לאותו היום שלושים ושש שעות. שלוש דעות בכמה היה אותו יום ארוך מיום רגיל, פי שנים פי שלוש או פי ארבע.

סיכום

נסכם מאמר זה – הבאנו מספר רב של מפתחות לפתיחת צופני המדרש. רואים אנו שמתוך כוונה תחילה נכתבים הדברים בניסוח מעורפל. במשפטים שאינם חד – משמעיים. ההגדה נכתבת תוך יצירת עמימות. המסר מועבר ללומד כשכל כולו עטוף במסך עשן. בתלמוד **שזורים זה בזה** הן הדינים והן ההגדות ושזירה זו אומרת דרשני. נוכחים אנו כי כל המפתחות מתכנסות לכלל קבוע – **כלל ההיפוך**.
 "...והחלק השני – הדרשות שיש חיצון ופנימי. והכוונה היות העניין הפנימי ולא העניין החיצון הפשטי. וישו לו עניין חיצון הפך עניני הפנימי לתועלת גדולה"¹¹

שיטת הלימוד התלמודי הפוכה בדיוק משיטת לימוד המדרש. בזה העיקר הנו המסקנה ואילו בהגדה העיקר הנו השאלה. בתלמוד, לכל פרט יש משמעות האומרת – דרוש! בהגדה יש להתעלם מן הפרטים. בתלמוד כל פרט מובא כדי להבהיר טוב יותר ואילו במדרש הכניסו חז"ל פרטים כדי להעלים. בתלמוד עורכים דיוקים במדרש אסור לעשות דיוקים. השזירה גופה של דברי ההגדה בתוככי התלמוד גורמת להטעיה, כי בשטף הלימוד דרך החשיבה נשארת קבועה.¹²

אפרים שימלמן בוגר ישיבות מחבר ספרי הלכה והגות. תחום מומחיותו דיני חושן משפט. כיום אפרים חוקר את ההיסטוריה היהודית על פי המדרש ומוציא לאור סידרת ספרים העוסקת באפוס הגדול של העם היהודי. יצאו לאור ספריו: "סוכת זיכרון" – העסק בדוגמאות למתודה שאלה-תשובה; "משא השבת" – על הניתוח הלוגי של הגדרת מלאכת שבת; "הגדה של פסח" – סיפור ההיסטורי של לידת העם היהודי במצרים על פי ניתוח מקבילות היסטורית, וכן מאמר על הפילוסופיה של ההיסטוריה על פי היהדות. אפרים ישמח להתכתב בנושא המאמר.
כתובתו: רח' הקבלן 55, הר נוף, ירושלים 93874

11. מאמר על אודות דרשות חז"ל לר' אברהם בן הרמב"ם.

12. "ואותו החלק נאבק על אימות הדרשות לפי דמיונו וההגנה עליהן ודמה שכך הוא עניין הכתוב, ושמשפט הדרשות כמשפט הדינים המקובלים..." רמב"ם מורה נבוכים חלק שלישי פרק מג'